

ULPIÁNUS: ŽIVOT, DÍLO, FILOSOFIE

Pocta dr. Zdeňkovi Masopustovi

Petr Dostálík

Když se Zdeněk Masopust jako editor, spolu s A. I. Hrdinou, podílel na vydání nádherné Chrestomatie ke studiu filosofie práva,¹ zabýval se také přínosem Římanů k právní filosofii. Jako představitel římských filosofů si zvolil dva právníky (Gaia a Ulpiána) a jednoho řečníka a státníka (M. T. Cicero). Jelikož se autor této statě posledním zmiňovaným již podrobněji zabýval,² bude snad vhodné uctít Z. Masopusta doplněním několika řádků o významu římského právníka Ulpiána právě na poli právní filosofie.

Domitius Ulpianus jeho život

Domitius Ulpianus pocházel z Tyru a byl vedoucím intelektuálním představitelem severovské dynastie a spolu s Galénem byl nejvlivnějším spisovatelem své doby. Názory na něj se různí, podle jedněch byl vědec, který opustil své knihy, aby sloužil vládě, a to až k hořkým koncům³ podle jiných dokázal revidovat dosavadní římské právo natolik, aby mohlo být znovu a znovu přizpůsobováno novým situacím, a to až do 20. století.⁴

¹HRDINA, A. I., MASOPUST, Z. *Chrestomatie ke studiu filosofie práva*. Praha: Leges, 2011.

²DOSTALÍK, P. *Antická státověda v díle M. T. Cicerona*. Olomouc: Vydavatelství UP Olomouc, 2009.

³SYME. *The Fiction about Roman Jurist*. SZ, 1980.

⁴LIEBS, D. 1997. *Jurisprudenz*. HLL 4, § 410–431.

Politické pozadí

Severovská dynastie se potýkala s problémem nástupnictví panovníka. Říše byla nejlépe řízena, pokud v jejím čele stála schopná osoba, bez vazby na rodinu. To umožňovala adopce, vládce mohl během svého života adoptovat vhodnou osobu i mimo rodinné vazby. Na druhou stranu zde byl tlak, aby vládce učinil spoluvladařem svého syna. Tak učinil Markus Aurelius svým mladším spoluvladařem svého syna Kommoda již ve věku pěti let a spoluvladařem ve věku 15 let (roku 177 po Kr.). Po krátké Kommodově vládě nastoupil na trůn Septimius Severus, ale trvalo téměř čtyři roky občanské války, než se stal jediným vladařem světového impéria. Severus potřeboval pro zlepšení svého postavení navázat na úspěšnou vládu Marka Antonia. Roku 195, po porážce svého rivala Pescennia Nigera, zorganizoval svou adopci Markem Antoniem, který byl již v té době 15 let mrtev. Severův starší syn Bassianus (Karakalla), kterému tehdy bylo devět let, obdržel příjmení Antoninus. V každém případě se Severus pokusil vyvarovat chyb, kterých se ohledně svého syna dopustil Markus Antonius. Svému synu poskytl Severus dobré vzdělání a dohlédl na to, aby prošel vojenskou službou. Získal pro něj třikrát hodnost konzula a v roce 197 nebo 198 jej jmenoval spoluvladařem v hodnosti augusta. Mladšího bratra Getu jmenoval Severus augustem, spíše pod tlakem okolností, když v roce 209 během britského tažení jej zanechal v Yorku, zatímco on sám a jeho starší syn pokračovali do Skotska. Můžeme tedy říci, že dynastické ohledy převážily nad požadavky schopného a kvalitního vládce.⁵ Po smrti Septimia Severa se oba imperátoři Geta i Karakalla vrátili zpět do Říma a spolu s nimi i dva právníci: Papinián, který podporoval jejich společnou vládu, a Ulpían, který podporoval Karakallu. Klíčovou otázkou byla již pro Septimia Severa podpora armády, které on sám vděčil za svůj vzestup k moci. Obával se zejména praetorské gardy, která již

⁵ HONORÉ, T. *Ulpian. A pioneer of Human Right*. Oxford, 2002, s. 2.

v minulosti prokázala schopnost jak císaře svrhnout (Pertinax), tak jej dosadit na trůn (Didius Iulianus).⁶ Proto roku 193 Severus odzbrojil praetorskou gardu. Co se týká Severova vzdělání, byl zřejmě ve filozofii a působil jako přísedící (*assessor*) u soudu.⁷ Jmenoval právníky do významných funkcí, sám hrál aktivní roli při zasedání císařské rady a nebál se oponovat názorům právníků, zejména Paula. Provedl částečnou reformu správy, nejdůležitějším magistrátem se postupně stali dva prefekti prétoriánů, měli na starosti nejen gardu v Římě, ale také dohled nad armádou v provinciích. Měli na starosti také občanskou agendu, zejména odvolání v soudních věcech, a není divu, že tento post zastávali právníci Tarrutienus Paternus (177–182), Papinian (205–212), Macrinus (212–217), Ulpían (222–223/4) a Paulus (219–220). Jiným druhem administrativy byl tzv. reskriptový proces. Císař poskytoval zdarma právní rady, které vyřizoval zvláštní úředník pro stížnosti (*a libellis*). Pokud se stížnost týkala právní otázky, byl to „tajemník“ *a libellis*, který vypracoval odpověď jménem císaře.

Právníci severovské dynastie Papinian, Paulus, Menander, Messius, Ulpían, Modestinus byli všichni jezdci (*equites*), působili jako prefekti, jako *a libellis*, jako právní rádci správců provincií, jako autoři soukromých sepsání i právních dokumentů pro stát. Byli součástí elitního okruhu právníků, kteří vědomě sloužili státu a navzájem znali, kontrolovali a oceňovali svá stanoviska.

Severus byl prvním císařem, který pocházel z Afriky. Jeho vláda tedy byla kosmopolitní. Pocházel z oblasti, kde se mluvilo punsky, proto Ulpían uvádí punštinu, kromě řečtiny a latiny, jako jeden z jazyků, který je možno použít pro právní jednání.⁸ Jeho žena pocházela z oblasti, kde se užívalo aramejštiny. Ulpían rovněž zmiňuje možnost užití tohoto jazyka.⁹ Toto místo Digest je

⁶ Roku 68 po Kr.

⁷ BIRLEY. Septimius Severus. *The African Emperor*. 1980, s. 164–165.

⁸ Dig. 32, 11, pr.

⁹ Dig. 45, 1, 1, 6.

nutno vykládat tak, že je možné užít jakéhokoli jazyka, kterému strany rozumějí. A noví občané se mohou řídit římským právem, i když neovládají řečtinu nebo latinu.¹⁰ Po špatných zkušenostech z období boje o moc Severus nedůvěřoval senátu (v jednu chvíli byl prohlášen senátem za nepřítele státu) a spoléhal se spíše na své přátele – mezi nimi dosáhl největšího postavení (jediný prefekt pretoriánů) rodák z Afriky a přítel z mládí Fulvius Plautianus. Kdyby nebylo synů Septimia Severa, mohl se stát spoluvladařem a byl by z něj schopný nástupce. Místo toho však byl Karakalla prohlášen spoluvladařem (jak bylo zmíněno výše). Dále pak byl v důsledku intrik Karakally a jeho matky Julie Domny Fulvius Plautianus vlákán do pasti a roku 205 zabit. Opět zvítězily dynastické zájmy nad schopným jedincem. Po jeho smrti byli jmenováni prefekti dva (Papinián a Laetus). Po smrti císaře roku 211 se jejich matka pokusila udržet mír mezi oběma bratry, ovšem na konci roku 211 zavraždil Karakalla Getu v matčině přítomnosti.

Ulpiánova kariéra

Hlavním zdrojem poznatků o Ulpiánově kariéře jsou jeho vlastní poznámky. Z jeho díla máme zachováno asi 300 000 slov, zhruba 1/8 celku Digest.

Většina jeho díla byla sepsána v letech 211–217, za vlády císaře Karakally, jak vyplývá ze způsobu, jakým referuje o jeho konstitucích (*imperator noster*) a o jeho zemřelém otci (*divus Severus*). Dva reskripty Alexandra Severa dokládají, že Ulpián zastával dvakrát prefekturu,¹¹ stejně jako oslavný nápis zachovaný v jeho rodném městě Tyru (nikdy se ovšem nestal senátorem). Byl zabit před květnem/červnem 224. Ulpián byl hrdý na to, že pochází z Tyru. Ve svém díle, které se věnuje daním (*De censibus*)

¹⁰ HONORÉ, T. *Ulpian. A pioneer of Human Right*. Oxford, 2002, s. 5.

¹¹ Cod. 8, 37, 4 a Cod. 4, 65, 4, 1.

oslavuje město Tyros pro jeho nádheru, starobylost a důvěru, které se těší u Římanů.¹² Ulpían byl občanem Tyru, protože se narodil v legitimním manželství. Občanství záleželo na postavení otce, nikoliv na místě narození.¹³ Ulpían rozlišuje Tyros jako své rodiště (*patria*),¹⁴ kde má své přátele a příbuzné, a Řím jako obecnou otčinu (*patria communis*) pro všechny římské občany.¹⁵ Mnoho příznivců Septimia Severa pocházelo ze Sýrie, kterou císař – z bezpečnostních důvodů – rozdělil na dvě: *Syria Coele* a *Syria Phoenica*. Tyr byl učiněn hlavním městem druhé zmíněné provincie. O něco později (kolem roku 198) učinil Septimius Tyr přímo římskou kolonií a usadil tam vysloužilce legie III *Galica*. Kolonie nesla jména vládnoucích císařů a jejím obyvatelům bylo uděleno *ius italicum*, což znamenalo mimo jiné osvobození od daně z hlavy a daně z pozemku (*tributum capitis, tributum soli*). Ulpíanova rodina byla v Tyru usazena již dlouho, je ale možné, že jeho předci pocházeli ze západní části říše. Uměl řecky, latinsky a aramejsky. Na styl jeho latiny měli vliv Cicero a Quintilian. Ulpían se musel narodit kolem roku 170.

Nevíme nic o jeho působení před rokem 202. Frezza naznačuje,¹⁶ že mohl být advokátem (praktickým právníkem). Jiní (Behrends, Hitzig, Coriat) nabízejí výklad pojmu *assessor* jako placenou, úřední funkci,¹⁷ a to buď u praetora, nebo u Papiniána, nebo u místodržícího v Galii. Tento výklad zřejmě neobstojí, pokud však budeme pojem *assessor* vykládat jako neplacenou funkci právního experta, který působí v neformálním poradním orgánu magistráta, pak můžeme říci, že Ulpían zastával toto postavení jak u úřadu praetora v městě Římě, tak u Papiniana, když zastával úřad prefekta praetorio.¹⁸

¹² Dig. 50, 15, 1, pr.

¹³ HONORÉ, T. *Ulpian. A pioneer of Human Right*. Oxford, 2002, s. 10.

¹⁴ Dig. 48, 7, 22, 15.

¹⁵ Dig. 48, 22, 18, pr.

¹⁶ FREZZA, M. *La persona di Ulpiano*. SDHI, 49, s. 412–422.

¹⁷ Takovou funkci popisuje Paulus v Dig. 1, 22, 1.

¹⁸ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 14.

Okolnost, že byl assessorem u praetora, plyne z 11. knihy Ediktu, která je pravděpodobně datována do roku 213.¹⁹ Ulpian naznačuje, že v z vlastní zkušenosti (*ex facto scio*), že když byli obyvatelé Kampánie vydírání, aby složili veřejný příslib, že provedou veřejné práce, císař rozkázal, aby jim bylo praetorem poskytnuto *restitutio in integrum*:

Dig. 4, 2, 9, 3

... Sed ex facto scio, cum Campani metu cuidam illato extorsissent cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab imperatore nostro posse eum a praetore in integrum restitutionem postulare, et praetorem me adsidente interlocutum esse, ut sive actione vellet adversus Campanos experiri, esse propositam, sive exceptione adversus peptentes, non deesse exceptionem...

Ale já vím o případu, kde nějací obyvatelé Kampánie přiměli někoho, aby pohnut strachem učinil písemný slib (*cautio*), že zaplatí určitou částku, a naším císařem byl vydán edikt, že mohou po praetorovi požadovat navrácení do původního stavu, a zatímco jsem byl jeho poradcem, rozhodl takto: Pokud ten, kdo uzavřel písemný slib, chce proti těm, kteří jej přiměli, uzavřít písemný slib, může tak učinit, pokud chce, až proti jejich žalobě použít námitku, nebude tato námitka neúčinná.

Ulpian ve fragmentu naznačuje svou osobní přítomnost (*me adsidente*). Tento edikt musel být vydán už v době, kdy byl Karakalla jediným vladařem, což by podle Jorse²⁰ vylučovalo možnost Ulpiana na pozici placeného (juniorního) konzultanta. Navíc nebylo obvyklé, aby měl praetor v tomto období k dispozici placeného konzultanta.²¹ I tak již bylo v této době

¹⁹ Dig. 4, 2, 9, 3.

²⁰ Jors. Domitius (88). R.E. 5.1: 1435–509, s. 1438.

²¹ KASER, M. *Das romische Zivilprozessrecht*. 1966, s. 367. KUNKEL. *Herkunft und Soziale Stellung der romischen Juristen*. 1967, s. 331. Opačně BEHREND, O. *Der Assessor zur Zeit der klassischen Rechtswissenschaft*. SZ, 86, s. 192–226.

postavení Ulpíána již natolik prominentní, že šlo spíše o přátelskou radu praetorovi než o povinnost. Text ukazuje, jak zřejmě Ulpían trávil čas mezi léty 208, kdy přestal vykonávat funkci *prefecta a libellis*, a jeho masivní literární činnost po roce 213. Okolnost, že působil jako konzultant praetora, dokládá i následující text:

Dig. 34, 1, 14, 3

Quidam libertis suis ut alimenta, ita aquam quoque per fideicommissum reliquerat: consulebar de fideicommisso. Cum in ea regione Africae vel forte Aegypti res agi proponebatur, ubi aqua venalis est, dicebam igitur esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit sive non, ut sit in fideicommisso, quanto quis aquam sibi esset comparaturus. Nec videri inutile esse fideicommissum quasi servitute praedii non possessori vicinae possessionis relicta: nam et haustus aquae ut pecoris ad aquam adpulsus est servitus personae, tamen ei, qui vicinus non est, inutiliter relinquitur: in eadem causa erunt gestandi vel in tuo uvas premendi vel areae tuae ad frumenta ceteraque legumina exprimenda utendi. Haec enim aqua personae relinquitur.

Kdosi odkázal svému propuštěnci skrze fideikomis jak výživu, tak vodu. Právní otázka se týkala fideikomisu. Protože jestliže bylo z fideikomisu žalováno v Africe nebo například v Egyptě, kde je voda na prodej, tedy jsem rozhodl, že fideikomis bude ku prospěchu obmyšlenému, ať již má cisterny, nebo ne, a že bude povinnost dodávat tolik vody, kolik mu bude potřeba. A tento fideikomis nebude neplatný, stejně jako není neplatný fideikomis, který obsahuje jakoby služebnost pozemku, zanechanou tomu, kdo není držitelem žádného ze sousedních pozemků. Ale naopak čerpání vody, hnaní dobytka vodě je osobní služebnost a je neplatně odkázána tomu, kdo není sousedem. Stejným případem je přeprava břemen, lisování plodů, mlácení pšenice

nebo jiného obilí ve prospěch jiné osoby. Ale v tomto případě je právo na vodu zřízeno ve prospěch samotné osoby.

Otázka zní, zda je možné odkázat propuštěnci vodu. Ulpianus odpověděl, že v aridních oblastech, jako je Egypt nebo Afrika, to možné je. T. Honoré vyvozuje z užití imperfekta (*dicebam*), že se jednalo o skutečný dotaz (nikoliv disputaci, ta by byla uvozena jinak – např. *quaeritur*), který byl učiněn *praetore fideicommissarie*.

V jiném případě se Ulpian zabývá otázkou, zda je možné odkazem požadovat emancipaci dětí:

Dig. 35, 1, 92

*Si cui legatum fuerit relictum isque rogatus sit liberos suos emancipare, an cogi debeat manumittere? **Et retineo me dixisse** defici eos a petitione fideicommissi: neque enim praetor fideicommissarius eos ad libertatem tuetur ut servos. Papinianum quoque libro nono responsorum scribere referebam non esse cogendum emancipare filios suos. Arbitror tamen extra ordinem debere constitui eum qui adgnovit id, quod sibi relictum est hac contemplatione, ut liberos suos emanciparet, cogendum emancipare: neque enim debet circumveniri testantium voluntas: sic deinde hoc accipiendum, quemadmodum si sub condicione liberorum emancipandorum ei fuisset legatum vel ita relictum, ut eos emanciparet. Cui rei consequens est, quod divus Severus rescripsit. Nam cum quaedam mulier nepotes suos heredes instituisset et ipsum filium coheredem filiis suis dedisset eosque invicem substituisset rogassetque filium, ut filios emanciparet, non autem rogasset, ut hereditatem eis restitueret: ex auctoritate divi Severi emancipare eos compulsus est hisque restituere hereditatem. Et adiectum est, ut, si tardius id faceret, quasi ex mora usuras praestaturum: videri enim eum, qui moram faceret emancipationi, moram restitutioni fideicommissi eam facere.*

Jestliže byl kdo obmyšlen odkazem a zároveň byl požádán, aby propustil z otcovské moci své děti, je otázkou, zda může být k propuštění přinucen. Vzpomínám si, že jsem řekl, že děti nebudou moci žalovat na vykonání odkazu. Neboť ani praetor fideicommissarius není povolán k tomu, aby chránil jejich svobodu, jako je tomu v případě otroků. Vzpomínám si také, že Pomponius v deváté knize svého díla *Opiniones* píše, že není možné přinutit k propuštění dětí. Soudím však, že je možno žalovat na propuštění v řízení *extra ordinem* proti tomu, kdo přijal to, co mu bylo zanecháno s tím vědomím, že má propustit děti, neboť nemá být obcházena vůle zůstavitele. Ustanovení o propuštění dětí je třeba vykládat stejně, jako by byl odkaz ustanoven pod podmínkou, že budou děti propuštěny, nebo bylo odkázáno tak, aby byly děti propuštěny. S tím je v souladu to, co reskriptem nařídil božský Severus. Neboť věru jestliže nějaká žena ustanovila své vnuky za své dědice a svého syna učinila jejich spoludědicem a navzájem je učinila dědickými náhradníky a přikázala synu, aby své děti propustil, ale nepřikázala mu, aby jim vydal to, co získá od ní jako dědictví. Na základě autority božského Severa byl syn přinucen, aby propustil své děti a vydal jim dědictví po své matce. A ještě bylo k tomu připojeno, že jestliže to učiní později, bude nucen zaplatit úroky jakoby z prodlení. Neboť se má za to, že ten, kdo je v prodlení s propouštěním dětí, je na tom stejně, jako by byl v prodlení s vydáním majetku z fideikomisu.

Ulpian ve fragmentu tvrdí, že si vzpomíná, že řekl (*et retineo me dixisse*), že děti nemohou žalovat z fideikomisu, protože praetor fideicommissarius nechrání jejich svobodu, jako je tomu u otroků. Z jiného, neúplného textu vyplývá,²² že Ulpian působil jako konzultant praetoris, který měl na starosti otázky

²²Frag. Vat. Item. Memini itaque me suadente... alcimum libertum maternum furi Octaviani clarissimi viri praetorem in cura retinuisse, cum tutelam eius administrasset necessariusque ad res gerendas videretur; nam et liberti materni in pari sunt conditione. Oratio enim divi Marci ita scripta est, ut patroni patronaevae liberis libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo privilegio subnixus sit.

poručenství (*praetor tutelarius*). Ulpian si vzpomíná (*memini*), že to bylo právě na jeho radu (*me suadente*), že praetor přiměl propuštěnce, aby se jako poručník postaral o děti ženy, která jej propustila na svobodu. Můžeme najít i fragmenty, ve kterých působí Ulpian jako konzultant *praetoris urbani*,²³ a to zejména mezi léty 205–207, kdy působil jako *praefectus a libellis*, a mezi léty 211–212, v proluce mezi návratem ze Skotska a počátkem jeho hlavní literární činnosti.²⁴

Ulpianova autorita byla založena čistě intelektuálně, neboť jako příslušník jezdeckého stavu radil praetorům, kteří byli senátory. Historia Augusta (Pescenius Niger: 7.3–4²⁵) naznačuje, že Ulpian a Paulus byli právními poradci Papiniana, což by znamenalo, že je císař vybral osobně.²⁶

Jak vyplývá ze samotných Digest, Ulpian měl k Papinianovi blízko, protože jej jako jediného ze všech právníků cituje v imperfektu (*recte putabat... non putabat*), při interpretaci *oratio principis*, která se týká zavedení výjimky ze zákazu darování mezi manželi:

Dig. 24, 1, 23

Papinianus recte putabat orationem divi Severi ad rerum donationem pertinere: denique si stipulanti spondisset uxori suae, non putabat conveniri posse heredem mariti, licet durante voluntate maritus decesserit.

²³ Dig. 4, 3, 2. Dig. 26, 1, 18, pr. Dig. 36, 1, 18, 5. Frag. Vat. 242.

²⁴ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 14.

²⁵ Afterwards this very principle was maintained by Severus and many of his successors, as the prefectures of Paulus and Ulpian prove – for these men were assistants to Papinian.

²⁶ HA. Severus Alexander 26.5. He held in especial honour Ulpian and Paulus, whom, some say, Elagabalus made prefects of the guard, others, Alexander himself. Ulpian, it is related, was a member of Alexander's council as well as chief of a bureau, but both of them are said to have sat on the bench with Papinian.

Papiniánus se velmi správně domníval, že reskript božského Severa se vztahuje pouze k darování hmotných věcí. A tedy, jestliže manžel zavázal sám sebe stipulací ve prospěch své manželky, nemá za to, že může být manželův dědic žalován, třebaže manžel zemřel bez toho, aniž by změnil svou vůli.

T. Honoré se domnívá, že otázka mohla být řešena v rámci diskuze mezi učitelem (Papiniánem) a žákem (Ulpianem) nebo mohla zaznít v císařské radě, jíž byli oba členy.²⁷

A konečně třetí domněnka říká, že Ulpian mohl zastávat postavení prokurátora v Galii. Ulpian čas od času zmiňuje Galii nebo galské záležitosti. Galština může být použita jako jazyk odkazu.

Dig. 32, 11, pr.

Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt, non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica vel Gallicana vel alterius cuiuscumque gentis.

Fideikomisy mohou být zřízeny v kterémkoliv jazyce, ne pouze latinsky nebo řecky, ale také v punském nebo galském jazyce nebo v jakémkoliv jiném.

Galii uvádí jako příklad provincie v několika případech (Dig. 28, 5, 35, 3.; Dig. 59, 16, 99, 1;), hovoří také o galském majetku, který může být předmětem odkazu.²⁸ To ovšem neznamená, že tam musel zastávat nějaké postavení, o Galii se mohl dozvědět leccos, když jí procházel cestou do Británie, a koneckonců uvedený jazyk pro odkaz může být jen příklad, podobně jako punština nebo syrština.

Mezi léty 202–209 zastával pozici prokurátora a *libellis*, **mezi léty 213 až 217 pracoval na změnách římského práva ve smyslu**

²⁷ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 17.

²⁸ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 17.

Constitutio Antoniniana. Roku 222 zastával funkci *praefectus annonae* a od prosince téhož roku až do své smrti vykonával úřad prefekta *praetorio*.

Nevíme mnoho o Ulpianově vzdělání – on označuje Modestina za svého žáka (*studiosus meus*). Stejně tak je jisté, že jeho žákem byl Marcianus.²⁹

Dig. 47, 2, 52, 20

Si quis asinum meum coegisset et in equas suas tys gony dumtaxat xarin admisisset, furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit. Quod et Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi circa equos, quibus eiusdem rei gratia subiecisse quis equas suas proponebatur, furti ita demum teneri, si furandi animo id fecisset, si minus, in factum agendum.

Jestliže kdo přiměje mého osla, aby pokryl jeho vlastní klisny, aby z nich získal hřibata, nebude moci být žalován z krádeže, pokud neměl také úmysl krást. Toto jsem napsal svému příteli Herenniovi Modestinovi, který mě požádal o radu z Dalmácie ohledně hřebců, ke kterým byly přivedeny klisny. A potom může být ten, kdo je přivedl, žalován z krádeže pouze tehdy, jestliže tak učinil v úmyslu krást, pokud tento úmysl neměl, bude proti němu dána žaloba *in factum*.

Jisté je, že se věnoval učení jak pro veřejnost, tak soukromě. T. Honoré se domnívá, že Ulpian byl tajemníkem (*secretary*) Papiniána v době, kdy zastával pozici *procurator a libellis* (194–202).³⁰ To by znamenalo, že s císařem a Papiniánem procestoval Ulpian římskou říši, navštívil Egypt (199–200) a Sýrii (201).

²⁹ LIEBS, D. *Jurisprudenz*. HLL 4, § 410–431, § 428.1.

³⁰ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 17.

V letech 202–209 působil Ulpian jako *procurator a libellis*, kde nahradil Papiniana. V Justiniánově kodexu je zachováno 66 reskriptů, které nesou jeho styl, a tři další v jiných zdrojích. Dále k nim můžeme počítat 14 nedatovaných reskriptů Antonia a Severa plus dalších 14 z Digest a z Institucí, přicházíme tedy k celkovému číslu 95.³¹ Ulpianův styl reskriptů se liší od Papiniana: je v něm více energie (*vigour*), jeho styl je mnohem přímočařejší. Často začíná reskript tím, že něco namítá nebo kritizuje toho, kdo si podává žádost – mylně se domníváš (*falsa suasionem credis* CJ, 5, 62, 1), obrať se na guvernéra (*adite praesidem* CJ 3.8.1), žádáš nespravedlivou a neobvyklou věc (*neque aequam, neque usitatam rem disederas* CJ 4.2.1), toto je neobvyklý a špatný příklad (*insolitum est et grave exemplo* CJ 9.41.2), žádáš něco, co je v rozporu s právem (*incivilem rem desideras* CJ 6.2.2), zbytečně se bojíš (*frustra times* CJ 5.37.1), tvůj požadavek je v souladu s právem (*secundum rationem iuris existimas* CJ 5.18.2), není nám zcela jasné, proč to chceš (*non animadvertimus cur velis* CJ 3.26.2), měl bys vědět (*scire debes* CJ 7, 74, 1). Ulpian ve svých reskriptech kritizuje také soudce: Prokurátoři nesprávně odmítli (*procuratores non recte noluerunt* CJ 8.40.3.pr), soudce příliš rychle vynesl rozsudek (*nimis propere iudex iussit* CJ 7.53.1) apod.

Zajímavý je v této souvislosti reskript, který je citován v Justiniánských institucích:

Inst 2.17.8

V tomtéž *oratiu* císař objasnil, že neuznává pozůstalost toho, kdo kvůli soudnímu řízení ustanovil dědicem císaře, stejně jako neuznává závěť zřízenou podle práva, v níž je ze stejného důvodu ustanoven dědicem, případně uznává pouhé ústní ustanovení dědicem nebo něco uvedené v nějaké listině, i když jí chybí právní potvrzení. V tomto smyslu

³¹ HONORÉ, T. *Ulpian. Emperors and Lawyers*. 1981, s. 59–64.

často odepisoval božský Severus a božský Antoninus. Říkali: **Jsme totiž osvobozeni od zákonů, a přece žijeme v souladu s nimi.**³²

Toto právní stanovisko není Ulpianovým vynálezem, je vyjádřením ideologie Septima Severa a jeho vlády. Ulpian se pokouší přesvědčit žadatele, že odpověď na jeho žádost je spravedlivá,³³ v souladu s rozumem,³⁴ nezbytná³⁵ a že i sám žadatel ví, že taková odpověď je správná.³⁶ Rozum má tedy přesvědčit adresáta, stejně jako autorita:

CJ 6, 26, 2

Imperatores Severus, Antoninus. Hereditatem quidem intestati filii delatam tibi dubitari non oportet. Substitutio enim testamento patris facta ad pubertatis tempora porrigi non potest, quia ipso et aliis non eiusdem conditionis heredibus institutis et invicem substitutis propter eorum personam, quibus in unum casum dumtaxat substitui potest, etiam in filio idem debere servari **et ratio suadet et divus marcus pater constituit** * SEV. ET ANT. AA. PHRONIMAE. * <A 204 PP. VI K. AUG. CILONE ET LIBONE CONSS.>

Ulpianova pozice jako tajemníka a *libellis* končí na podzim nebo v zimě 209, s největší pravděpodobností proto, že doprovázel svého císaře a jeho syna Caracallu na tažení do Skotska. Císař Severus zemřel v Yorku 4. února 211.

³² Justiniánské instituce, s. 165.

³³ CJ 4, 2, 1.

³⁴ CJ 6, 26, 2.

³⁵ CJ 6, 3, 1.

³⁶ CJ 4, 2, 1; Cod. 5, 15, 1; Cod. 5, 69, 1, 2; Cod. 8, 15, 2; Cod. 5, 62, 3.

Vláda Karakally a Macrina

Severus chtěl, aby na jeho místo nastoupili oba synové, a oba synové měli své podporovatele. Papinián podporoval společnou vládu obou synů. 19. nebo 26. prosince 211 byl Geta nalákán na schůzku se svou matkou, pravděpodobně za účelem usmíření s bratrem, a byl zákeřně zavražděn. Papinián byl propuštěn z postavení prefekta praetoriánů a byl popraven roku 212 na základě obvinění, které bylo vzneseno praetoriány. Ulpían unikl Papiniánovu osudu. Z toho, co Ulpían napsal o Karakalovi, vyplývá, že mezi nimi panovaly dobré vztahy. Existovaly dobré důvody, proč podporovat Karakallu: na rozdíl od svého pouze o rok mladšího bratra Gety byl jmenován augustem (spoluvladařem) o 11 let dříve. Je ovšem možné, že se Ulpíanův vztah k císaři Karakalovi poněkud změnil, což může souviset s jeho sklony k samovládě.

Velké množství ze svého díla napsal Ulpían mezi lety 213–217(?). Je možné, že prvních 5 knih Ulpíanova komentáře K ediktu byly napsány v prvních 5 týdnech roku 211, kdy se čekalo na smrt Septimia Severa. Zároveň s uvedením do nové funkce vzrostl Ulpíanův zájem o veřejnou správu. Stejně tak lze z jeho díla vytušit blízký vztah k císařské rodině (informace z císařské rodiny ve spisu *De censibus*) z roku 213. Obhajoval rozšíření občanství, které bylo obsahem *Constitutio Antoniana* z roku 212. Vydáním této konstituce se římské právo stalo *ius gentium*. Proto bylo třeba vysvětlit všem občanům říše, jaké to právo, které pro ně platí, ve skutečnosti je, a proto muselo mít racionální a univerzální charakter. K tomu byl, pro svou znalost správy provincií, zvláště kvalifikován právě Ulpían.

O datu vydání antoniánské konstituce máme údaje jednak od Ulpiana, jednak od Cassia Dia. Ulpían klade její vznik do počátku roku 213,³⁷ Cassius Dio do roku 212.³⁸ Další argument je

³⁷ Dig. 1, 5, 17.

³⁸ Dio. 78,9, 4–5.

rychlost, s jakou se rozšiřuje jméno Aurelius (Aurelius Antoninus Caracalla) mezi těmi, kteří nově získali římské občanství. Náhrobní nápisy s tímto jménem se objevují již v březnu 213. Je tedy možné, že Ulpían pracoval velmi rychle, jeho cílem bylo transformovat římský stát do kosmopolitní říše, což měla právě zajistit *Constitutio Antoniniana*. Zároveň Ulpíanovo dílo ukazuje tvrdost tehdejších časů. V textu z roku 217 se Ulpían odchyluje od Ciceronova názoru a tvrdí, že je omluvitelné, pokud se žalovaný nedostaví na soud z důvodu občanských nepokojů, útoku nepřátel nebo krutosti tyрана, což by mohlo vypovídat o Ulpíanově vztahu k Karakallovi.³⁹

Vláda Elegabala a Alexandra

Není jisté, že Ulpían něco napsal po roce 217, možná spis *De adulteriis* v 5 knihách. Nemáme žádné informace o Ulpíanově kariéře za vlády císaře Elegabala (218–222). Je možno, že ve sporu Elegabala a Alexandra Severa podporoval Alexandra. Podle HA se zdá, že Elegabal odstranil Ulpiana z úřadu, alespoň na nějaký čas. Je zároveň možné, že byl Ulpíanus prefektem annonae již za Elegabala a je možné, že jej Alexander v této funkci potvrdil.

Dne 31. března 222 byl vydán reskript, ve kterém císař hovoří o Ulpíanovi, prefektovi annonae, právníkovi a svém příteli.⁴⁰ Přítelem je osoba, která má císařovu důvěru, může se účastnit ranní snídaně (*salutatio*). O osm měsíců později byl Ulpían jmenován prefektem praetorio, jak vyplývá z reskriptu.⁴¹ Pojem *parens*, užitý v reskriptu, dokládá blízký vztah k císaři Alexandru Severovi. Cassius Dio hovoří o Ulpíanovi s určitým despektem. Když se Alexander stal římským císařem, svěřil Ulpíanovi velení praetoriánů a některé další státní záležitosti. Ulpían napravil mnoho

³⁹ Dig. 42, 4, 7, 4. Český překlad viz dále v textu.

⁴⁰ CJ 8.37.4.

⁴¹ CJ 4.65.4, 1.

nepravostí, které byly zavedeny Elegabalem, a odsoudil k smrti Flaviana a Chresta, předchozí prefekty. Nedlouho poté byl v noci napaden praetoriány a zabit, přestože hledal úkryt v císařském paláci.

Historik Zossimus podává poněkud jiný průběh událostí. Na počátku vlády vzbuzoval císař Alexander Severus naděje. Jmenoval Flavia a Chresta praetory, protože měli zkušenosti jak ve vojenských, tak v civilních otázkách. Ale Mammaea umístila nad nimi Ulpiana jako supervizora a ve skutečnosti spolucísaře.

Ulpian byl vynikající právník, který byl schopen jak zvládat současné záležitosti státu, tak předpovídat jeho budoucí potřeby. Vojáci byli však jeho jmenováním znechuceni a pokusili se jej odstranit. Tomu zabránila Mammaea, což mohlo vést k odstranění stávajících prefektů. Na druhou stranu mohli být oba prefekti obžalováni v řádném soudním řízení a odsouzeni. Zossimus neuvádí přesvědčivé důvody pro nenávisť pretoriánů, která vedla k opakovaným (a nakonec úspěšným) pokusům o Ulpianovo odstranění. Ovšem podání Zossima a Dia může vést k rozumnému vysvětlení toho, co se stalo. Dosadit Ulpiana jako dohlázeatele nad oběma prefekty nebylo rozumné opatření, které vzbudilo velkou zášť. Ze Zossimova podání vyplývá, že za svůj rychlý vzestup vděčí Ulpianus císařovně matce. Sám Alexander Severus mluví – podle autora HA – o Ulpianovi jako o svém strážci, který byl jmenován proti vůli jeho matky. To by znamenalo, že Mammaea nejprve dávala přednost Chrestovi a Flaviovi a později změnila názor. Tomu odpovídá i zmínka v HA, že na počátku vlády Alexandra Severa byli moudří rádci (zřejmě včetně Paula a Ulpiana) propuštěni a nahrazeni zlými rádci. Tito zlí rádci (zřejmě včetně Flaviana a Chresta) byli zabití a odstraněni a dobří rádci nastoupili na jejich místo.⁴² Tyto jednotlivé zprávy se shodují v podstatných detailech. Na rozdíl od Flaviana a Chresta Ulpian neměl u armády

⁴² HA. Severus Alexander 51.4.

žádnou prestiž. Jeho kvalifikace byla výlučně civilní. A to ani císaři, kteří byli zároveň právníky (Galba, Macrinus) nevydrželi ve vládě dlouho. To samé platí pro Ulpiana. Jak vyplývá ze zprávy Cassia Dia, byl zavražděn již v roce 223. Je možné, že Ulpian zasáhl proti vojákům v průběhu nepokojů v Římě, kdy praetoriáni hrozili zapálením civilních budov, což mohl být další důvod k jeho vraždě. Ulpian však musel být mrtev nejpozději v polovině roku 224, kdy se Epagathus, který byl strůjcem jeho pádu, stal v květnu nebo v červnu 224 prefektem v Egyptě. Je tedy možno dojít k názoru, že Ulpianova kariéra jako jediného prefekta praetorio trvala rok (říjen 222 – říjen 223) nebo maximálně 18 měsíců. Podle HA byl Alexander Severus dobrý vládce, protože si nechal od Ulpiana radit ve vládě. Herodianos tvrdí, že Alexander Severus zřídil radu 16 senátorů, která mu radila v civilních věcech.⁴³ I podle HA se Alexander Severus zabýval správou říše v souladu se svými právníky a státní záležitosti předával nejprve svým právníkům, v jejichž čele byl Ulpian.⁴⁴ Alexander Severus nevydal žádné nařízení (konstituci), aniž by se poradil alespoň s 20 učenými právníky a alespoň 50 řečníky.⁴⁵ Herodianos říká, že Julia Mamaea umístila v paláci strážce tak, že byl Alexander Severus izolován od svých zkorumpovaných přátel a jejich špatného vlivu. HA říká, že císař trval na tom, aby byl Ulpian přítomen, jako jediný, soukromých audiencí u císaře a působil při nich jako soudce.⁴⁶ Podle Herodiána se císař Alexander vyhýbal ukládání trestu smrti dokonce i v případech vážných zločinů a neposlal na smrt nikoho bez řádného soudu.⁴⁷ Zdá se tedy, že se Ulpian svou formulací reskriptů přiklání k ideálu konstituční vlády, jejímž vyjádřením je vláda mladého císaře Alexandra. Je možné přisvědčit HA, že Ulpian byl osobou, která na císařském dvoře udávala tón, minimálně co se týče právních otázek v civilních věcech a v otázkách správy říše. Po jeho smrti pokračovali

⁴³ Herodian 6.1.3. (česky vyšlo jako Řím po Marku Aureliovi / Kniha císařů).

⁴⁴ HA. Severus Alexander.

⁴⁵ HA. Severus Alexander 16. 1. Cod. Th. 6, 4, 9.

⁴⁶ HA. Severus Alexander 31.1–3. 67.2.

⁴⁷ Herodian 6.1.3–4.

v této tendenci jeho následovníci, jako byl Modestinus. A stejně jako Papinián a Macrinus, kteří nevydrželi dlouho po smrti císařů Karakally a Septimia Severa, kteří jim poskytovali ochranu, tak praetoriánům stačila nepatrná záminka k tomu, aby se zbavili Ulpiana, který byl bez jakéhokoliv vojenského vlivu. Nedostatek vlivu v armádě stál koneckonců i za pádem Alexandra Severa, ale jeho i Ulpianův odkaz ohledně civilní správy říše přetval.

Ulpianův ústní styl

Na formování stylu, který používal Ulpian ve svých dílech, měl beze sporu velký vliv Cicero⁴⁸ a Quintilian. Ulpianův styl je velmi specifický, je zřejmé, že velkou většinu svých textů diktoval, aniž by se příliš zabýval revizemi nadiktovaného textu, což zřejmě při 217 právních knihách, které vznikly v průběhu 5 nebo 6 let, nebylo ani jinak možné. O diktování svědčí, že se znovu a znovu objevují opakující se fráze, což je typické pro mluvené slovo. O diktování svědčí rovněž okolnost, že v jeho textech jsou chyby, které mohly vzniknout při diktování (Ulpian řekl *alicui* a písař zapsal *alii*). Ulpianovy texty vykazují jeho zálibu v superlativech a převahu budoucího času nad přítomným, což je typické i pro praetorský edikt. T. Honoré tvrdí, že co se týká interpolací, tak jsou omezeny pouze na zkrácení textů, snadnější čtení a soulad s ostatními právními texty. Interpolace nemají vliv na Ulpianův styl.

Pět děl, která jsou připisována Ulpianovi v Digestech (na základě inskripcí), není jeho. Není však třeba interpolace přeceňovat. Kompilátoři raději změnili pár slov, než aby přepisovali autoritativní text – např. v případech Dig. 9, 2, 6 a Dig. 10, 16, 20, 35 bylo by mnohem jednodušší text přepsat, než s ním pracovat tímto způsobem.

⁴⁸NÖRR, D. *Cicerozitate bei den klassischen Juristen*. Atti 3 Coll. Tull. Rom. 115–136.

Ulpianův styl je čistý, jednoduchý, konzistentní a osobní. Je to ústní styl, podobný Gaiovi. Tomu, že Ulpian své práce diktoval, odpovídají i použité spojky *proinde*, *proinde si*, *et si* a podobně. Ulpian dává přednost krátkým slovům před dlouhými, jeho styl je jednoduchý, přímý, možno říci až útočný. Jeho texty jsou snadno srozumitelné, třebaže postrádají eleganci a ladnost. Ulpian je plný sebevědomí, často odkazuje na své vlastní názory (*ego puto* – mám za to), což je ovšem částečně možné přičíst na vrub okolnosti, že Ulpian své texty diktoval, a pouze částečně jeho egománii. Na druhou stranu není možné se domnívat, že Ulpianovo postavení u císařského dvora a jeho reputace nezadávaly důvod ke zvýšenému sebevědomí.

Největší část úryvků z Ulpianových děl, tak jak jsou dochovány v Digestech, se skládá z komentáře k praetorskému ediktu (*Ad ed.*) a komentáře k dílu právníka Sabina (*Ad Sab.*).⁴⁹

Ulpianus: jeho přístup k právu, společnosti a filosofii

Základy Ulpianova přístupu k právu a ke společnosti tvoří kosmopolitismus a rovnostářství. Vychází z přesvědčení, že *Constitutio Antoniana*, kterou došlo k obecnému udělení římského občanství, proměnila římské právo na právo ovládané myšlenkou, že všichni lidé se rodí svobodní a rovní jak v právech, tak v důstojnosti. Tři základní hodnoty římského práva jsou tedy svoboda, rovnost a důstojnost. Tento filosofický základ můžeme vyčíst přímo z jeho díla *Istitutiones*, které je dochováno přímo v Digestech:

Dig. 1, 1, 1, pr.

Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi.

⁴⁹ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 45.

Kdo chce studovat právo, musí nejprve vědět, od čeho je odvozeno slovo právo (*ius*). Právo je nazvané podle spravedlnosti (*iustitia*) anebo, jak to elegantně definoval Celsus, umění dobra a spravedlnosti.

Dig. 1, 1, 1, 1

Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profiteamur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.

Zaslouženě nás každý nazývá jeho kněžími, protože si vážíme spravedlnosti a ke znalosti dobrého a spravedlivého se veřejně hlásíme, odlišujeme dovolené od nedovoleného, toužíme vést lidi k dobru nejen prostřednictvím strachu před trestem, ale i prostřednictvím povzbuzení odměnou, zabýváme se, pokud se nemýlím, pravou, nikoliv předstíranou filosofií.

Z uvedeného úryvku vyplývá, že pojem právo (*ius*) pramení z pojmu spravedlnost *iustitia* a je složeno ze čtyř prvků: náboženství, etiky, filosofie a umění. Odvolává se na Celsovu definici, že právo je uměním dobrého a spravedlivého: Celsus sám žil zhruba o století dříve. Právníci mohou být snadno nazýváni kněžími práva, protože rozlišují spravedlivé od nespravedlivého, dovolené od nedovoleného a pokouší se udělat lidi lepšími.

Výňatek z jiného Ulpianova díla se vrací k myšlence propojení práva a náboženství, protože i v právu je něco posvátného.⁵⁰

Také Ulpianův současník (tedy o něco starší) Paulus říká, že přirozené právo je vždycky dobré a spravedlivé:

⁵⁰Dig. 50, 13, 1, 5.

Dig. 1, 1, 11

*Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper
aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale.*

Výraz právo má více významů: jeden je přirozené právo, když se hovoří o tom, co je dobré a spravedlivé.

Je možné, že na Ulpiana měl vliv lékař Galén, který zemřel v Římě mezi léty 204 až 216 a Ulpian jej musel znát. Také Galén tvrdil, že medicína je umění a že lékař musí znát nástroje, jak toto umění správně využít.⁵¹ Ulpian následuje Ciceronovu myšlenku, která byla vyjádřena v jeho díle *De legibus*, že právo musí být založeno na filosofii. Odmítá myšlenku, že právo má být založeno výhradně na tradici (to ovšem na rozdíl od Cicerona), a hledá něco více univerzálního, co by odpovídalo pozici římské říše na počátku třetího století. Ulpianův přístup je odpovědí na Ciceronův filosofický spis *Pro Murena*, ve kterém řečník dokazuje, že rétorika je mnohem prospěšnější než právo jako průprava pro ty, kteří hledají své místo na úřední dráze. Pro Cicerona je právo spíše tajemstvím, a pokud je tohoto tajemství zbaveno, pak se jedná pouze o mnohmluvné předstírání moudrosti.

Podle Ulpiana se jedná o skutečnou, nefalšovanou filosofii se skutečným obsahem. Na tento obsah navazuje Ulpianův zájem o to, co je přirozené (*naturalis*), včetně přirozené spravedlnosti a stavění tohoto naturálního, tedy od přirozeného rozumu pocházejícího, obecného a všeobecně platného, do protikladu s právem jako lidským výtvoem, jako je například *ius civile*, které je omezeno na konkrétní společnost.

Ulpianus se ovšem v případě *ius naturale* podstatně liší od Gaia a jeho předchůdců. Pro ně je *ius gentium*, právo všech národů, nadřazeno *ius civile* jako právu, které je omezeno na konkrétní obec jako Řím nebo Atény.

⁵¹ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 77.

Gaius 1, 1

Neboť to, co si jako právo sám pro sebe národ stanoví, je jeho právem vlastním a nazývá se právo občanské jako právo obci vlastní. To však, co pro všechno lidstvo sám přírodní řád stanoví, je všemi národy stejně zachováváno a nazývá se „právo národů“, jež všechny národy užívají.⁵²

Ulpían nechápe *ius naturale* jako něco, co je založené na zvycích cizích národů, ale jako právo, které má přednost před *ius civile*, protože je *ius civile* morálně nadřazeno. Tento rozdíl může být způsoben zejména skutečností, že právě v Ulpíanově době splynulo, a to právě díky *Constitutio Antoniana*, římské *ius gentium* a *ius civile*. Proto bylo nutné konstituovat přirozené právo jako morální autoritu, díky které bude možno hodnotit jednotlivé instituce římského práva. Tak je například institut otroctví uznáván v rámci *ius civile* a kritizován v rámci *ius naturale*.

Dig. 1, 1, 1, 4

Manumissiones quoque iuris gentium sunt. Est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. Et cum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera esse coeperunt: liberi et his contrarium servi et tertium genus liberti, id est hi qui desierant esse servi.

Manumise také patří do *ius gentium*. Manumise je totiž vydání z ruky (manus), to jest poskytnutí svobody, neboť tak dlouho, dokud je někdo v otroctví, je podroben ruce a moci, propuštěný

⁵² GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přel. J. Kincl. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 41.

se však z moci osvobozuje. Toto ustanovení má svůj původ v *ius gentium*, protože když nebylo známé otroctví, všichni se rodili svobodní a nebyly známé manumise. Avšak jakmile se podle *ius gentium* rozšířilo otroctví, následovalo dobrodiní manumise. A zatímco podle *ius naturale* nazývali jsme všechny lidi jedním jménem, podle *ius gentium* začaly být rozlišovány tři druhy lidí: svobodní a proti nim otroci a třetí druh propuštěnci, to jest ti, kteří přestali být otroky.

Bylo by chybou podřazovat právníka pod jednu filosofickou školu. Právníci ze své podstaty musí vybírat z jednotlivých škol to, co se jim hodí. Je však možné domnívat se, že Ulpíanovi byla nebližší východiska stoic. Ze stoické etiky vychází právě základní Ulpíanova představa, že všichni lidé jsou narozeni jako svobodní a mají žít v souladu s přírodou. Pravidlo o rovnosti všech lidí je možno nalézt v Ulpíanově díle vyjádřené jako obecný princip opakovaně, např. zde:

Dig. 42, 4, 7, 4

Quid sit autem latitare, videamus. Latitare est non, ut cicero definit, turpis occultatio sui: potest enim quis latitare non turpi de causa, veluti qui tyranni crudelitate timet aut vim hostium aut domesticas seditiones.

Podívejme se ovšem na to, co znamená skrývat. Skrývat se neznámá, jak to definuje Cicero, skrýt se z nějakého nečestného důvodu: neboť je možné, aby se někdo skryl nikoliv z nepočestného důvodu, jako by se například bál krutosti tyрана nebo násilí nepřátel nebo občanské války.

O významu tohoto pravidla není možno – alespoň v justiniánském právu – pochybovat, neboť bylo zařazeno do 50. knihy, 17. titulu Digest, kde jsou shromážděna nejdůležitější pravidla klasických právníků. V justiniánském právu zní základní stoická norma takto:

Dig. 50, 17, 32

Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.

Co se týká *ius civile*, otroci se nemají za nic. Ale jinak je tomu v přirozeném právu, co se týká přirozeného práva, jsou všichni lidé svobodní.

Aniž bych chtěl narušit přesvědčivé vývody T. Honorého, který se Ulpianovi podrobně věnoval, můžeme obecný výklad ideje, že se všichni lidé rodí svobodní, který je obsažen ve fragmentech Dig. 42, 4, 7, 4 a Dig. 50, 17, 32, doplnit pěknou aplikací tohoto principu z Ulpianova díla Právních rozprav (tak překládá název díla *Disputationes* P. Blaho, já tam žádné adjektivum právní nevidím), tak jak je výňatek z nich uveden v Digestech (Dig. 34, 5, 10, 1):

Dig. 34, 5, 10, 1

Plane si ita libertatem acceperit ancilla: „si primum marem pepererit, libera esto“ et haec uno utero marem et feminam peperisset: si quidem certum est, quid prius edidisset, non debet <decet> de ipsius statu ambigi, utrum libera esset nec ne, sed nec filiae: nam si postea edita est, erit ingenua. Sin autem hoc incertum est nec potest nec per suptilitatem iudiciale manifestari, in ambiguis rebus humaniorem sententiam sequi oportet, ut tam ipsa libertatem consequatur quam filia eius ingenuitatem, quasi per praesumptionem priore masculino edito.

Právě tak, pokud obdrží otrokyně (v závěti) svobodu, jestliže jako první porodí chlapce a zde z jedné dělohy porodí chlapce i děvče. Jestliže je věru jisté, koho porodila jako prvního, nemá se (nesluší se) vést spor o samotném jejím postavení, zda je svobodná ona nebo její dcera. Neboť jestliže se narodila později, bude dcera

od narození svobodnou, ale jestliže je toto nejisté nebo to není možné prokázat v průběhu soudu, je třeba v nejasných věcech následovat lidštějšího rozsudku, tak aby se ona stala svobodnou a její dcera svobodnou od narození, jakoby skrze domněnku, že jako první porodila chlapce.⁵³

Tento nesmírně zajímavý případ si zaslouží stručný komentář: Vlastník propustil otrokyni v závěti na svobodu pod podmínkou, že jako první porodí chlapce. Stalo se však něco, s čím zůstavitel nepočítal. Otrokyně porodila dvojčata, chlapce a dívku. Právní otázka k řešení je, jaké bude postavení jednotlivých osob: syna, matky a dcery. Ulpián říká, že pokud je jasné, kdo se narodil jako první, nesluší se vést spor o postavení jednotlivých osob. Pokud se dcera narodila jako druhá, potom bude dcera od narození svobodnou a její matka bude propuštěnkou na základě závěti. Syn se narodil jako první, tím jeho matka splnila podmínku stanovenou v závěti pro své propuštění a stala se propuštěnkou. O synovi se Ulpián vůbec nezmiňuje.

Domnívám se, že syn bude otrokem. Jednak proto, že Ulpián mluví vždy pouze o matce a dceři, o synovi se vůbec nezmiňuje. Je tomu proto, že osud chlapce je natolik jasný, že si nezaslouží zmínku – ukáзка Ulpiánova přímočarého stylu. A za druhé, podle mého soudu je možno se domnívat, že zůstavitelova vůle směřovala k tomu, aby bylo první dítě otrokem. Zůstavitel si je vědom skutečnosti, že propuštěním mladé otrokyně na svobodu způsobí dědici ze závěti nemalou majetkovou újmu. A proto vkládá zůstavitel do závěti podmínku o porození dítěte ne proto, aby ztížil otrokyni dosažení svobody, ale proto, aby narozením dítěte získal dědic náhradu za propuštěnou otrokyni. A to pokud možno syna, neboť otrok mužského pohlaví má větší hodnotu než dívka.

⁵³Text převzat z DOSTÁLÍK, P. *Texty ke studiu soukromého práva římského*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 20.

Můžeme tedy shrnout, že pokud otrokyně porodí jako prvního chlapce, bude svobodná jak matka, tak dcera a chlapec zůstane otrokem. Pokud otrokyně porodí jako první dceru, je řešení také snadné: otroky budou všichni tři: matka proto, že nesplnila podmínku v závěti, dcera a syn proto, že se narodili z matky otrokyně.

Tento Ulpianův případ je však ještě o něco složitější, a právě proto byl zařazen do 34. knihy Digest, 5. titulu, pod rubriku *De rebus dubiis* (Nejasné případy). Skutečný právní problém totiž nastává až v okamžiku, kdy není jasné, které dítě se narodilo jako první a které jako druhé. Ulpian v tomto případě apeluje na soudce, aby se pokud možno pokusil prokázat skutečné pořadí, ve kterém se děti narodily. Pokud to není možné, nastupuje právní domněnka, že se jako první narodil chlapec. A bude tedy svobodná jak matka, tak její dcera, z důvodů, které byly uvedeny výše. Jako důvod pro použití takové domněnky uvádí Ulpian, že takový rozsudek bude lidštější, namísto dvou otroků zde budou dva svobodní lidé.

Rovnost všech lidí byla aplikována zejména na postavení manžela a manželky:

Dig. 24, 3, 22, 7

*Si maritus vel uxor constante matrimonio furere coeperint, quid faciendum sit, tractamus. Et illud quidem dubio procul observatur eam personam, quae furore detenta est, quia sensum non habet, nuntium mittere non posse. An autem illa repudianda est, considerandum est. Et si quidem intervallum furor habeat vel perpetuus quidem morbus est, tamen ferendus his qui circa eam sunt, tunc nullo modo oportet dirimi matrimonium, sciente ea persona, quae, cum compos mentis esset, ita furenti quemadmodum diximus nuntium miserit, culpa sua nuptias esse diremptas: **quid enim tam humanum est, quam ut fortuitis casibus mulieris maritum vel uxorem viri***

participem esse? *Sin autem tantus furor est, ita ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit, circa ministros terribilis, et forsitan altera persona vel propter saevitiam furoris vel, quia liberos non habet, procreandae subolis cupidine tenta est: licentia erit compoti mentis personae furenti nuntium mittere, ut nullius culpa videatur esse matrimonium dissolutum neque in damnum alterutra pars incidat.*

Jestliže manžel nebo manželka zešílí za dobu trvání manželství, ptáme se, co je třeba udělat. A na prvním místě je třeba mít na paměti, že není pochyb o tom, že ten z manželů, který je v moci šílenství, nemůže poslat posla a ukončit tak manželství, protože nevládne svými smysly. Ale je třeba zvážit, zda manželka trpící šílenstvím nemůže být zapuzena. A pokud věru má šílenství světlé okamžiky anebo je šílenství trvalé, ale je snesitelné pro ty, kteří jsou v manželství, tehdy v žádném případě nemá být manželství ukončeno. A jestliže ten z manželů, který není šílený a ví o šílenství toho druhého, pošle posla tomu manželovi, který je šílený, je nutno vinit jeho. **Neboť co je lidštějšího nad manžela, který snáší náhodné neštěstí spolu s manželkou?** Pokud je ovšem šílenství doprovázené násilím nebo zuřivostí nebo tak nebezpečné, že neexistuje žádná naděje na uzdravení a toto šílenství děsí služebníky, a pokud tedy chce ten z manželů, který je zdrav, zrušit manželství, ať již z důvodů divokosti, nebo proto, že nemá žádné děti a je pokoušen žádostí o potomstvo, potom ten z manželů, který není šílený, může poslat posla a nebude se mít za to, že by z jeho viny skončilo manželství ani že by šílenému manželovi způsobil nějakou škodu.

Ze stoické nauky přebírá Ulpian také základní tezi a zde souhlasí s Ciceronem, že příkazy přirozeného práva jsou poznatelné rozumem, stejně jako nauku o tom, že všichni lidé jsou příslušníky jedině, globální obce.

Tato nauka je odrazem stoické myšlenky, že svět je řízen jedním rozumem božského původu, který je pro všechny lidi stejný. Jestliže jsou si všichni lidé rovni a jsou řízeni tímž rozumem, proč by nemohlo pro všechny lidi na celém světě platit stejné právo, jako by byli občany téže obce? T. Honoré v této souvislosti tvrdí, že přímou Ulpianovou inspirací byl jednak Cicero (*De legibus*) a jednak Marcus Aurelius (*Ad se ipsum*).⁵⁴

Vidíme tedy, že stoické myšlenky ohledně státu a práva, tak jak byly uvedeny do římské literatury zejména v díle M. T. Cicero-na ještě v období římské republiky, došly svého uplatnění až v rámci reformy zavedené císařem Karakallou a rozvedeny snad nejvýznamnějším právníkem klasického období římského práva.

Co je možno říci závěrem?

Je možno říci, že Zdeněk Masopust, kterému je tento sborník věnován, zvolil ve své chrestomatii velmi vhodně Domitia Ulpiana jako příklad římského právníka – filosofa.

Ulpian inspiruje budoucí generace právníků nejen vynikajícím postavením, kterého dosáhl, tragickým osudem, který se naplnil na mečích preatoriánské gardy, a vynikajícím podílem, který tvoří jeho dílo v rámci *Corpus Iuris Civilis*, ale zejména svým filosofickým přístupem, který respektoval rovnost všech lidí (včetně otroků) a jejich svobodu jako základní právní hodnoty. Tento přístup Ulpian proklamoval nejen jako obecný princip, ale důsledně jej aplikoval i při řešení konkrétních soudních sporů své právní praxe.

⁵⁴ HONORÉ, T. *Ulpian. A Pioneer of Human Rights*. Oxford, 2002, s. 80.